

ДЕДУКТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРИТАРНОГО СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

О.С. Шукалова

(Харківська гуманітарно-
педагогічна академія)

Під типами сімейного виховання ми розуміємо різні системи впливу й способи спілкування батьків з дитиною, види ставлення до неї, а також уявлення про неї. Поняття "батьківське ставлення", "батьківські позиції", "батьківські установки" використовуються як синоніми до "типів виховання". У ряді робіт вони визначаються як спрямованість батьків на той або інший тип виховання.

Актуальність дослідження. Погляди про те, що стосунки між батьками та дітьми, стилі виховання, які дозволяють говорити про дисгармонію сімейних стосунків, сприяють виникненню труднощів у поведінці дітей, знаходять своє віддзеркалення в наявних класифікаціях типів сімейного виховання, які в основному, не суперечать, часто доповнюють, а іноді повторюють одна одну. Значна кількість цих класифікацій ґрунтується на рівні виразності емоційного ставлення батьків до своєї дитини (емоційний компонент установки) [2; 16]; в основному в них представлені два полярних типи - "прийняття - відкидання" (пер з рос. мови – «принятие - отвержение») [3; 6; 7], а всі інші відрізняються за мірою вираження емоцій [2; 16]. В інших роботах значна увага приділяється рівню волі дитини в сім'ї, типам дисциплінарної регуляції її поведінки батьками - "автономія - контроль" [8; 19]. Деякі дослідники [19] при обґрунтуванні типів виховання прийшли до висновку, що краще оцінювати виховання не в одному, а одночасно в декількох аспектах. Зокрема, підхід Л.Бенджаміна [18], що виходить із тричленної моделі факторів, показує поведінку батьків у системі трьох осей - "симпатія - антипатія", "повага - зневага", "близькість - дальність".

У психології існує велика кількість класифікацій типів сімейного виховання, побудованих на різних теоріях, але єдиної основи класифікації типів сімейного виховання немає. Метою нашого дослідження є ґрунтовний аналіз авторитарного стилю сімейного виховання, а також практичне дослідження структурних компонентів даного стилю у групі батьків молодших школярів.

Говорячи про «авторитарний» стиль виховання А.Адлер відзначав таку його рису, як "здатність загасити наявну у дитини природну радість життя".

Е.Шефер [19] вважає, що авторитарні батьки у випадку виховання підлітків вимагають від них беззаперечної покори й не вважають за необхідне пояснювати причини своїх вказівок і заборон. Виховання характеризується жорстким контролем всіх сфер життя підлітка. Стосунки між батьками і дітьми можуть руйнуватися, але частіше діти пристосовуються й стають невпевненими у собі, менш самостійними й зрілими.

«Контролюючий» тип виховання змалював А.Болдуїн. Він вирізнив такі риси цього виховання, як значні обмеження поведінки дитини і зрозуміле пояснення дитині змісту цих обмежень. Тоді у сім'ї ми не зустрічаємо суперечностей із приводу застосування дисциплінарних мір до дитини.

В.Сатір [12] розрізняє три ролі "батьків-начальників":

- а) батько-тиран, що постійно підкреслює свою владу, завжди звинувачує дитину й тримає її в страху;
- б) батько-мученик, що хоче тільки служити іншим і будує своє виховання на почутті провини;
- в) батько-вчитель, що вважає головним у вихованні - компетентність, підкреслює свій розум і ерудованість.

А.Я.Варга виділяє «приймаюче-авторитарний» тип батьківського ставлення й вважає, що він притаманний суб'єктивно благополучним батькам. Такі батьки «приймають дитину, тепло ставляться до неї, одночасно

вимагають соціальних успіхів і досягнень, контролюють дитину в цих областях» [3]. В іншій роботі описані такі особливості цього типу виховання: батьківський авторитаризм виявляється у вимогах беззастережної слухняності й дисципліни, прагненням нав'язати дитині свою волю й неможливістю прийняти її думку; покарання стосуються виявів свавілля; батько пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, добре знає її індивідуальні особливості, звички, почуття й думки.

Зустрічаємо також опис такого виховання, як «виховний контроль за допомогою навмисного позбавлення любові» у випадку виховання підлітків [4]. Головна особливість цього виховання - воно будується переважно на контролі.

Як таке, що є неадекватним розвитку дитини, «авторитарне» виховання у своїй роботі розглядає А.В.Толстих [15]. Батьківський авторитаризм у сім'ї абсолютизується.

Як надмірний постійний батьківський тиск, що не відповідає потребам дитини «авторитарний» тип виховання розкритий Д.Н.Ісаєвим [7]. Вимоги, які висуваються до дитини, можуть не відповідати статі, віку або особливостям особистості дитини. Виховання будується на насильстві над дитиною, спробах переробити її. Причиною подібного виховання можуть бути амбіції батьків.

Є.Т.Соколова [13] змалювала виховання підлітка з батьківською позицією, заснованою на думці, що їм належить право розпоряджатися долею підлітка.

А.Н.Єлізаров [5] розглядає «домінантне ставлення» з суворим, значним контролем. У сім'ї часто обоє батьків сильно карають і критикують дитину.

У психологічній літературі зустрічається й опис крайньої форми прояву «авторитарного» типу виховання. Наприклад, А.В.Петровський [11] визначив «авторитарне» виховання не тільки як загальну тенденцію виховання, яка з'являється з пригніченням самостійності, ініціативи, почуття власної гідності, але і як крайній вияв або «диктат», тиранство усіх членів

родини. Батьки досить часто ігнорують інтереси й думки дитини, позбавляють її права голосу при вирішенні питань, пов'язаних з її життям.

Лише в надзвичайному варіанті «авторитарний» тип виховання був розглянутий С.В.Ковальовим [8] і вчений виділив такі його риси: безапеляційне й безцеремонне ставлення членів родини, їх жорстокість, агресія, диктат, бездушність і холодність, характер комунікацій побудований на коротких ділових розпорядженнях, погрозах, заборонах, батьки не виявляють поблажливості.

Відзначимо особливості батьків, що використовують агресивні, авторитарні моделі спілкування. До таких батьків можна віднести людину - автократа, що постійно пригнічує ініціативу, активність оточуючих людей, що прагне до маніпулювання іншими. Вони живуть за запрограмованим стандартом й намагаються «підігнати» інших під свій стандарт, - відзначає В.П.Михайлова [10, с.91].

А.І.Захаров пише, що такі батьки не вірять у здатність дитини бути самостійною і вміти відстоювати свою думку. Для них характерне вмотивоване переконання і наявність постійної, зовнішньої небезпеки, від якої потрібно будь-що захистити дитину будь-якими засобами, навіть своєю надмірною опікою та контролем. Типовим для таких батьків є загострене почуття обов'язку, підвищена принциповість, тобто комплекс гіперсоціалізованих рис характеру, що підкреслює свого роду запрограмованість у стосунках з дитиною й недолік безпосередності у вираженні почуттів до неї. Крім визначених рис такі батьки схильні до високої тривожності, до занепокоєння, які провокують розвиток страхів у дитини [6].

В.П.Михайлова вирізняє тип дитини - «лицеміра», яка вихована авторитарними батьками. Це людина з подвійною мораллю, що вміє приховувати свої слабкі сторони. Ненависть у неї ховається під доброзичливістю, честолюбство - під скромністю й відданістю. Така людина тонко й майстерно перетворює помилку у видимість правди, страх і

легкодухність ховаються під маскою сміливості, усвідомленість провини прикрита самовпевненістю й вихваланням, невдачу, поразку перетворює в перемогу й т.д. [10, с.72]. Подорослішав, вони досконало опановують мистецтво маніпулювання людьми.

Наступний тип дітей авторитарних батьків - «обвинувач». Це людина, яка постійно конфліктує, завжди незадоволена, не допускає заперечень і все критикує. Ця людина, що не ввібрала у себе досвід позитивних переживань із раннього дитинства, демонструє поведінку в «атакуючому стилі». Емоційний дискомфорт стане домінантою її поведінки й вона буде постійно відчувати дефіцит уваги до себе, буде робити все, тільки щоб їм зацікавилися.

Ю.П.Азаров виділяє кілька типів авторитарних стосунків.

1. *Прихована* (опосередкована) авторитарність. В основі цих стосунків знаходимо авторитарно-опосередковані дії. Саме їм авторитарист підкоряє і довіру, і гру, і систему перспектив. Його головна турбота - створення міцної системи внутрішньосімейних залежностей, яка вміло керується авторитаристом.

2. *Пряма* авторитарність - відкрите невизнання індивідуальності дитини. Прямий авторитаризм зазіхає на внутрішню волю дитини. Якщо встановлені ним правила, навіть незначні, не виконуються, то він вживає суворих заходів, навіть деспотичних. Вміє швидко реагувати, завзятий, наполегливий; елементарну, найпростішу організацію будь-якої справи доводить до досконалості. Він вимогливий і до себе, нехтує аналізом, не вагається.

3. *Демагогічна* авторитарність. Своє неприйняття інших особистостей прикриває набором догматичних норм: моральних, політичних. Виховне кредо: впливати на свідомість дитини тільки за допомогою бесід, навіювань, роз'яснень.

4. *Індиферентний* авторитаризм. Дотепний і рівний у спілкуванні, обов'язково продемонструє демократичність та невимушеність стосунків. [1, с.81-87].

Можемо виділити три рівні авторитарності:

1. Генералізована авторитарність. Виявляється в різних формах і яскраво виражена на всіх рівнях стосунків.

2. Ділова авторитарність. Людина досить суворо й чітко виявляє себе при розв'язанні життєвих, професійних проблем.

3. Ситуативна авторитарність виявляється досить рідко. Це прихована авторитарність.

Темперамент дитини впливає на сам процес виховання її батьками. І в цьому, на думку Я.Стреляу [14], виявляється його регулятивна роль. Поведінка дитини з моменту її народження та деякі особливості її темпераменту провокують певну поведінку дорослих і насамперед батьків. Середовище впливає на дитину опосередковано через властивості її темпераменту.

Г.Т.Хоментаскас, розглядаючи вплив виховання на дітей відзначає, що на дитину впливає не власне виховання, а те, як вона сама інтерпретує виховну ситуацію. Г.Т.Хоментаскас визначає чотири узагальнені установки дитини стосовно батьків і до себе. Розглянемо їх: перша установка, що може з'явитися у дитини звучить так «Я потрібна, мене люблять, я люблю вас також». Ця установка виділяє дітей з високою самооцінкою й довірою до оточуючих її людей. Така позиція може виникнути при наявності позитивного досвіду стосунків з батьками. Вона може формуватися в сім'ї, у якій дитина й батьки часто бувають включені до загальної діяльності.

Інша установка, яка може виникнути у дитини, звучить так «Я потрібний і мене люблять, а ви існуєте заради мене». Така внутрішня позиція звичайно виникає в сім'ях, де всі справи й турботи зосереджені навколо дитини. У таких сім'ях у дитини формується завищена самооцінка й почуття безкарності, поведінка дитини вже у дошкільному віці досить часто не співпадає з нормами загальноприйнятої соціальної поведінки.

Наступна можлива установка - «Мене не люблять, але я всім серцем бажаю наблизитися до вас». Вона часто зустрічається у так званих

проблемних дітей. Причини її формування такі: дитина відсутня у життєвих планах батьків, вони невдоволені дитиною такою, якою вона є. Ці діти відчують себе вартісними і потрібними тільки тоді, коли відчують увагу батьків.

Остання можлива установка дитини - «Я нікому не потрібний і мене ніхто не любить, дайте мені спокій». Такі діти, зрозумів власну нікчемність погоджуються з цим. Просто дитина не хоче уваги дорослого, бо глибоко переконана, що вимагаючи уваги, вона одержить лише нову порцію приниження. Таким дітям байдужі оточуючі, вони не знають і не вміють використовувати свої здібності [16, с.86].

Соціально-психологічні особливості батьків негативно впливають на розвиток дитини. Серед таких особливостей - замкнутість сім'ї; відсутність інтересу до інших людей і спілкування з ними; вибірковість у стосунках і підкреслено негативні оцінки людей, що не досягли успіху в житті; деспотизм батьків; батьківське марнославство. Дитина здобуває деформований життєвий досвід у процесі несприятливих стосунків з близькими людьми, і в результаті цього, з одного боку, з'являється підвищена тривожність дитини, плаксивість, а з іншого боку - агресивність, афективність або індіферентність.

На думку Г.Крайг [9], батьки використовують безліч методів виховання залежно від ситуації, від самої дитини, від її поведінки на даний момент і в залежності від культури, до якої вони належать. Оптимально, якщо батьки обмежують автономію дитини й поступово прищеплюють їй певні цінності, прагнучи при цьому не обмежити ініціативу й почуття впевненості у собі.

Наше дослідження стилів батьківського ставлення по групі батьків молодших школярів показало, що у більшість батьків (92,17 %) було визначено провідним такий стиль батьківського ставлення, який або безпосередньо, або через будь-який суб'єкт дозволяє контролювати процес становлення особистості дитини («симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха»). За результатами кластерного аналізу [17], ці стилі

об'єдналися в один кластер, комплекс проявів батьківського ставлення, спільною рисою якого було те, що контроль за поведінкою дитини знаходиться не всередині особистості (самоконтроль), а ззовні. Зазначені три стилі ми далі у тексті будемо умовно називати «контролюючими».

Переглядаючи літературу, присвячену теоретичному аналізу стилів виховання, ми побачили їх різні класифікації й різні визначення авторитарного стилю. При цьому, більшість авторів у класифікації вирізняють ряд стилів, що представляють собою окремі ознаки авторитарного ставлення батьків до дитини. Тобто, авторитарний стиль виховання є мета-стилем, який ідентифікується, в одних випадках, при наявності всіх його ознак, в інших випадках, достатнім для дослідження є наявність однієї з ознак авторитарності, щоб охарактеризувати його як авторитарне батьківське ставлення.

Характеристика авторитарного стилю виховання, на думку більшості авторів, ідентифікується в питаннях контролю батьками процесу дозрівання особистості дитини. Тоді перший етап ідентифікації типу батьківського ставлення потребує ідентифікацію наявності, або відсутності, або ступеню представленості такого контролю. А другий етап потребує визначення характеру цього контролю, тобто, виокремлення його якісних характеристик. Серед п'яти типів батьківського ставлення, запропонованих у методиці А.Я.Варги-В.В.Століна, «відкидання» є таким типом, що відрізняється від інших відсутністю або мінімальною представленістю активності батьків у питаннях контролю процесу становлення особистості дитини. Інші чотири типи батьківського ставлення допускають наявність такого контролю, але він повинен відрізнятися своїми характеристиками. Для демократичного стилю керування, до яких належить й процес виховання, є характерним такий батьківський контроль, що припускає наявність автономії особистості дитини при збереженні активності з боку батьків та ненав'язливому спрямуванні розвитку особистості конструктивним шляхом. У методиці А.Я.Варги-В.В.Століна ми окреслили цей тип батьківського ставлення як «кооперація».

Для авторитарного стилю характерний такий контроль, що різними засобами мінімізує автономію особистості дитини. Але при цьому відрізняється активністю батьків у питаннях контролю процесу становлення особистості дитини. У нашому дослідженні, за методикою А.Я.Варги-В.В.Століна, це такі типи батьківського ставлення як «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

При «симбіозі» контроль за процесом становлення особистості належить колективному суб'єкту й не є продуктом активності окремої особистості. У такій ситуації страждає автономія особистості і якість контролю процесу становлення особистості дитини, насамперед, у питаннях розподілу відповідальності.

При «авторитарній гіперсоціалізації» характерний тотальний контроль з боку батьків, які беруть на себе повну відповідальність за дитину, це призводить до неможливості автономії її особистості.

При такому типі батьківського ставлення, як «маленький невдаха» функції контролю бере на себе ярлик, що нав'язується дитині, активність батьків направлена на створення, збереження й активацію цього ярлика. Уявлення дитини про те, що вона є «маленькою невдахою» фактично починає контролювати та направляти поведінку дитини й батьків.

Отже, при аналізі співвідношень батьківського стилю виховання й пізнавальної мотивації, інтерпретації їх зв'язків і створенні рекомендацій з корекції, необхідно враховувати не стільки авторитарність, скільки визначати суб'єкт контролю за процесом становлення особистості дитини й змістовну характеристику цього контролю.

Таким чином, на наш погляд, оптимальним засобом подолання негативних впливів «контролюючих» типів батьківського ставлення, які увійшли до одного кластеру у проведеному нами дослідженні [17], може слугувати корекція питань відповідальності у стосунках між батьками та дітьми. Процес поступової передачі відповідальності дитині за саму себе руйнує симбіотичну відповідальність колективного суб'єкта контролю,

змінює ставлення до дитини авторитарно контролюючих батьків зі стосунків «домінування - підпорядкування» на «кооперацію», руйнує ярлик «маленького невдахи» і інші можливі ярлики, що мають функції контролю. Створення розвивальних програм, спрямованих на формування конструктивного стилю сімейного виховання і складе перспективу нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать / Азаров Ю. П. – М. : Просвещение, 1985. – 448 с.
2. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Боулби Дж. ; пер. с англ. В. В. Старовойтова. – М. : Академический Проект, 2004. – 232 с. : табл. – Библиогр.: с. 226 – 235.
3. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / А. Я. Варга – М., 1986. – 206 с.
4. Денисенко А. О. Батьківська любов як один з ведучих чинників у процесі виховання / А. О. Денисенко, К. О. Дорошенко // Наука і освіта / Проект професора С.М. Симоненко «Когнітивні процеси та творчість». – Одеса, 2007. – № 1 – 2. – С. 7 – 10.
5. Елизаров А. Н. Телефон доверия: работа психолога-консультанта с родителями в ситуации родительско-юношеских конфликтов / А. Н. Елизаров // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 38–43.
6. Захаров А. И. Семейное воспитание и его дефекты / А. И. Захаров // Социальная психология личности. – Л. : Знание, 1974. – С. 189–206.
7. Исаев Д. Е. Половое воспитание детей: медико-психологические аспекты / Д. Е. Исаев, В. Е. Коган. – К. : Медицина, 1988. – 160 с.
8. Ковалев С. В. Психология современной семьи / Ковалев С. В. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
9. Крайг Г. Психология развития / Крайг Г. – СПб. : Питер, 2000. – 992 с.
10. Михайлова В. П. Психология межличностных отношений / Михайлова В. П. – Кемерово, 1999. – 91 с.

- 11.Петровский А. В. Психология о каждом из нас / Петровский А. В. – М. : Российский открытый университет, 1992. – 322 с.
- 12.Сатир В. Как строить себя и свою семью / Сатир В. – М. : Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.
- 13.Соколова Е. Т. Особенности личности при пограничных расстройствах и соматических заболеваниях / Е. Т. Соколова, В. В. Николаева. – М. : SvR-Аргус, 1995. – 359 с.
- 14.Стреляу Я. Роль темперамента в психологическом развитии / Я. Стреляу ; Пер. с пол. под общ ред. И. В. Равич-Щербо. — М.: Прогресс, 1982.
- 15.Толстых А. В. Взрослые и дети: парадоксы общения / Толстых А. В. – М. : Педагогика, 1988.
- 16.Хоментausкас Г. Т. Семья глазами ребенка / Хоментausкас Г. Т. – М. : Педагогика, 1989. – 96 с.
- 17.Хомуленко Т.Б. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. / Т. Б. Хомуленко, О. С. Шукалова. – Харків: ХНПУ, 2011. – 206 с.
- 18.Benjamin L. S. Structural Analysis of Sosial Behavior / L. S. Benjamin // Psychol. Rev. – 1974. – V. 81. – P. 392–426.
- 19.Schaefer E. S. Children's report of parental behavior: an inventory / E. S. Schaefer // Child Development. – 1965. – V. 36 – P. 413–424.

О.С. Шукалова

**Дедуктивне дослідження авторитарного стилю сімейного
виховання молодших школярів**

Резюме

Стосунки між батьками та дітьми знаходять своє віддзеркалення в наявних класифікаціях типів сімейного виховання, які в основному не суперечать, часто доповнюють, а іноді - повторюють одна одну. Авторитарний стиль сімейного виховання сприяє дизгармонії сімейних стосунків та негативно впливає на розвиток особистості молодших школярів.

Ця стаття спрямована на ґрунтовний аналіз авторитарного стилю сімейного виховання, а також практичне дослідження структурних компонентів даного стилю у групі батьків молодших школярів.

Ключові слова: авторитарний стиль виховання, сімейні стосунки, молодший шкільний вік, батьки.

О.С. Шукалова

**Дедуктивное исследование авторитарного стиля семейного
воспитания младших школьников**

Резюме

Отношения между родителями и детьми находят свое отражение в имеющихся классификациях типов семейного воспитания, которые, в основном, не противоречат, часто дополняют, а иногда - повторяют одна другую. Авторитарный стиль семейного воспитания способствует дисгармонии семейных отношений и отрицательно влияет на развитие личности младших школьников. Эта статья направлена на основательный анализ авторитарного стиля семейного воспитания, а также практическое исследование структурных компонентов данного стиля в группе родителей младших школьников.

Ключевые слова: авторитарный стиль воспитания, семейные отношения, младший школьный возраст, родители.

O.S. Shukalova

**Deductive research of authoritarian style of family education of junior
schoolboys**

Annotation

Relations between parents and children find the reflection in present classifications of types of home education, which, mainly, does not deny, complement often, and sometimes - repeat one other. Authoritarian style of home education is instrumental in disharmony of family relations and negative influences on development of personality of junior schoolboys. This article is

directed on the basic analysis of authoritarian style of home education, and also practical research of structural components of this style in the group of parents of junior schoolboys.

Keywords: authoritarian style of education, family relations, junior school age, parents.